

ČO JE ZDÔVODNENIE? (ODPOVEĎ M. TALIGOVI)

MARTIN NUHLÍČEK, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

Úvod. Tento článok je reakciou na príspevok M. Taligu *Na čo sú dobré argumenty?* (Taliga 2012), ktorý bol odpoveďou na článok *Poznámky ku skepticizmu alebo Čo spochybňuje, a čo nespochybňuje skeptik* (Nuhlíček, Szapuová 2012), v ktorom sme spoločne s M. Szapuovou podrobili kritike Taligove názory prezentované najmä v jeho stati *Paradox skepticizmu?* (Taliga 2010). Jadrom diskusie, ktorá začína mať svoju históriu,¹ je polemika týkajúca sa rozdielneho chápania epistemologického problému skepticizmu. V priebehu a prostredníctvom tejto polemiky sa vynorili aj iné názorové rozdiely, predovšetkým v chápaní centrálného epistemologického pojmu poznania, resp. vedenia,² ale aj ďalšie. Jednoznačne možno povedať, že v doterajšom priebehu nenastala medzi diskutujúcimi stranami žiadna významná zhoda. Práve naopak, moja a Szapuovej reakcia na Taligov článok, ako aj Taligova spätná odpoveď na našu reakciu sa vyznačujú silne kritickým tónom, dôrazne odmietajúcim podstatné tvrdenia oponenta. (Podrobnejšie o týchto názorových nezhodách hovorím v nasledujúcej časti **Stručná história polemiky.**)

Článok, ktorý teraz predkladám, pokračuje v kritickom duchu proti Taligovým názorom. Avšak nemá byť len ďalším príspevkom do série odmietania jedných názorov a obhajovania druhých. V článku chcem rozpracovať domnienku, podľa ktorej kľúč k vysvetleniu príkrej názorovej odlišnosti medzi Taligom a mnou (a Szapuovou) môže byť ukrytý v odlišnom chápaní pojmu *zdôvodnenia*. Ako sa pokúsím ukázať v časti *Chápanie zdôvodnenia u Taligu*, u tohto autora možno identifikovať pomerne výstredné chápanie zdôvodnenia, ktorým nezapadá do hlavných epistemologických prúdov, no zároveň za jeho predpokladu možno interpretovať viaceré Taligove ťažko zrozumiteľné vyjadrenia ako zmysluplné, čo sa pokúsím demonštrovať v časti **Pojem zdôvodnenia ako kľúč k porozumeniu Taligovi**. Chápanie zdôvodnenia, ktoré Taligovi pripisujem, je však tiež spojené s problémami, ktoré priblížim v časti **Neplodnosť Taligovho chápania zdôvodnenia** a ktoré zhodnotím v stručnom závere. Kvôli lepšej orientácii čitateľa však najskôr krátko zhrniem doterajší vývoj polemiky, ku ktorej týmto článkom prispievam.

Stručná história polemiky. Vo svojom článku (Taliga 2010) zaujal Taliga najmä dvomi tvrdeniami:

¹ Do diskusie sa zapojil aj A. Démuth článkom *Môže skeptik skutočne pochybovať o všetkom?* (Démuth 2012), ktorý je tiež reakciou na Taligov článok (2010), keďže Taliga v ňom kriticky rozoberá aj Démuthovo chápanie skepticizmu, prezentované v jeho knihe *Poznanie, vedenie alebo interpretácia?* (Démuth 2009).

² Nebudem rozlišovať medzi „poznaním“ a „vedením“; tieto dva výrazy budem pokladať za dokonalé synonymá.

1. „Takmer ani jeden súčasný filozof (...) neverí, že poznanie je čosi, čo je úplne (t. j. definitívne) zdôvodnené“ (Taliga 2010, 695).

2. „Skeptik je filozof zastávajúci epistemologickú tézu, podľa ktorej disponujeme poznáním, no nedisponujeme žiadnymi dobrými dôvodmi v prospech pravdivosti poznania“ (Taliga 2010, 696).

V mojej a Szapuovej reakcii na uvedený článok (Taliga, Szapuová 2012), sme vyjadrili názor, že obidve citované Taligove tvrdenia sú problematické. Proti jednotlivým tvrdeniam sme sformulovali nasledovné výhrady:

Ad 1.: Väčšina súčasných (analyticky orientovaných) epistemológov uvažuje v intenciách tzv. tripartitnej definície poznania, podľa ktorej poznaniu zodpovedá presvedčenie, ktoré je pravdivé a zároveň zdôvodnené. Taligovo tvrdenie je v rozpore s touto skutočnosťou – bez toho, aby to nejako vysvetľoval.

Ad 2.: Ako skeptické sa v epistemológii tradične označujú názory, ktoré *spochybňujú poznanie*. Taligovo vymedzenie skeptika, podľa ktorého explicitne disponujeme poznáním, je z tohto hľadiska doktrínou, ktorá protirečí podstate zaužívaného chápania skepticizmu. Taliga sa uspokojivo nevyjadruje k nesúladu jeho vymedzenia s tradičným chápaním skepticizmu.

Taligova „skeptická“ téza, podľa ktorej máme poznanie, no nie zdôvodnenie, protirečí litere tripartitnej definície poznania, z čoho je zrejmé, že Taliga používa pojem poznania odlišný od pojmu vymedzeného tripartitnou definíciou – no bližšie nešpecifikuje, aký. Spolu so Szapuovou sme jeho „skeptickú“ pozíciu, ku ktorej sa hlási, pracovne nazvali „poznanie bez zdôvodnenia“. Zaujímavosťou je to, že návrhy na redefiníciu poznania bez podmienky zdôvodnenia sa v dejinách epistemológie objavili skôr ako protiskeptické stratégie³ – aj z toho hľadiska je zvláštne, že Taliga zástancu ním obhajovanej pozície označuje za skeptika.

V mojom a Szapuovej článku sme Taligovi ďalej vyčítali, že ho podozrievame z protirečenia medzi tým, čo deklaruje, a tým, čo skutočne robí. Zdôvodnenie totiž odmieta aj v súvislosti s jeho vlastnými tvrdeniami – „Netvrdím, že mám v prospech mojej analýzy skepticizmu dobré dôvody, tvrdím iba to, že je pravdivá“ (Taliga 2010, 704) –, pritom však evidentne uvádza nejaké dôvody, ktorými svoje tvrdenia obhajuje.⁴ Vyslovili sme názor, že Taligovo odmietnutie zdôvodňovania sa javí ako ekvivalentné odmietnutiu argumentovania a racionálnej diskusie. (Podľa Taligu, ho k reakcii na náš článok podnietil

---

³ Skeptické argumenty najčastejšie spochybňujú zdôvodnenie presvedčení, čo (za predpokladu tripartitnej definície poznania) vedie k spochybneniu poznania. Spomenuté protiskeptické stratégie sa pokúšajú zachovať možnosť poznania tým, že vylučujú podmienku zdôvodnenia z definície poznania, a tak vymaňujú poznanie z dosahu skeptických argumentov. Zaujímavým príkladom koncepcie „poznanie bez zdôvodnenia“ vybudovanej v kontexte protiskeptickej argumentácie je (Bohlin 1997).

⁴ Tento rozpor si všimol aj Démuth v (Démuth 2012), ktorý reaguje na ten istý Taligov článok: „Taliga sa v dôsledku postoja, ktorý zastáva, vyhýba používaniu „zdôvodnenia“. V zmysle svojej definície skepticizmu hovorí o kontrolovaní platnosti daných výrokov. Nazdávam sa však, že preukazovanie platnosti nie je len jej kontrolovaním, ale v skutočnosti najmä zdôvodňovaním ním zastávanej tézy“ (Démuth 2012, 144).

najmä tento názor.)

V článku (Taliga 2012) autor rozhodne odmieta výčitku, že ním proklamované odmietnutie zdôvodnenia by bolo odmietnutím argumentácie a racionálnej diskusie. Tvrdí, že racionálna argumentácia nemá nič spoločné so zdôvodňovaním: „Racionálna diskusia, ktorá využíva argumenty, a teda aj rozum, nemôže z objektívnych príčin spočívať v ‚udávaní dobrých dôvodov‘“ (Taliga 2012, 417). Na inom mieste hovorí: „Používanie rozumu a argumentov za účelom kritiky nijako nesúvisí so zháňaním dobrých dôvodov (resp. argumentov) či už za, alebo proti akýmkoľvek tvrdeniam“ (Taliga 2012, 420). Vo svetle tohto názoru Taliga mne a Szapuovej vyčíta, že „[d]obré dôvody a argumenty sú v [našom článku] konštantne zamieňané“ (Taliga 2012, 420). Viaceré naše vyjadrenia vrátane presvedčenia, že „z hľadiska racionálnej epistemologickej diskusie (...) je udávanie dôvodov jedným z jej pilierov“ (Nuhlíček, Szapuová 2012, 158), odmieta miestami až v sarkastickom duchu, prípadne ich označuje ako záhadné, nepochopiteľné, paradoxné alebo naznačuje, že veciam nerozumieme.⁵

Taliga preferuje pozíciu „poznania bez zdôvodnenia“, ktorú označuje ako *skepticizmus*. K výčitke týkajúcej sa nesúlady medzi jeho vymedzením a štandardným chápaním skepticizmu sa nevyjadruje;⁶ iba opätovne podčiarkuje, že trvá na svojom chápaní skepticizmu: „Stále si myslím, že je to správne označenie“ (Taliga 2012, 421). Skeptickú argumentáciu, založenú na skeptických scenároch, ktorú sme spolu so Szapuovou priblížili v článku (Taliga, Szapuová 2012), Taliga odmieta ako neopodstatnené „vyhrážanie sa“, keď podotýka, že „skeptik nemá prečo udržiavať ľudí v napätí pomocou banálnej výstrahy, že sa *možno* vo svojich presvedčeniach mýlia, a *ak* áno, tak nič nevedia“ (Taliga 2012, 423). Rozdiel medzi chápaním skepticizmu prezentovaného mnou a Szapuovou na jednej strane a jeho vlastným chápaním skepticizmu na strane druhej vidí takto: „V prvom prípade je skeptik vykresľovaný ako čudák, ktorý nám predostiera fantastické scenáre (...) ohrozujúce *možnosť pravdivosti* našich presvedčení. V druhom prípade však skeptik uvádza vecné argumenty diskvalifikujúce *možnosť zdôvodnenia* pravdivosti našich presvedčení“ (Taliga 2012, 423).⁷

Môžeme uzavrieť, že Taliga rozhodne odmieta požiadavku zdôvodnenia presvedčení. Konzekventne odmieta aj tripartitnú definíciu poznania tvrdiac, že „ak sa skeptik ne-

⁵ Pri pozorovaní, akým spôsobom Taliga v (Taliga 2012) vyberá citáty z môjho a Szapuovej článku a na viacerých miestach ich zasadzuje do kontextov, v ktorých sa nezhodujú s myšlienkami, ktoré sme pôvodne zamýšľali vyjadriť, alebo ich dokonca úplne prekrúca, sa ťažko ubrániť dojmu, že Taliga s naším textom pracuje účelovo, ba až manipulatívne. Podozrenie z citačnej nekorektnosti Taligu podrobnejšie rozpracúva Szapuová v (Szapuová 2013).

⁶ Okrem mňa a Szapuovej takúto výčitku adresuje Taligovi aj Démuth, ktorý na margo Taligovho vymedzenia skepticizmu poznamenáva: „Pri pohľade do dejín filozofie zistíme, že uvedenému vymedzeniu nezodpovedá mnoho filozofov. (...) Dôvodom je to, že všetci spochybňujú samotnú možnosť nadobudnutia poznania“ (Démuth 2012, 142).

⁷ Taligovu informáciu, že cieľom skeptickej argumentácie založenej na skeptických scenároch je spochybnenie *pravdivosti* presvedčení, musím opraviť. Zrejme neporozumel dobre môjmu a Szapuovej výkladu tohto typu skepticizmu, v ktorom sme explicitne uviedli, že predmetom spochybnenia je tu *zdôvodnenie* presvedčení (pozri Nuhlíček, Szapuová 2012, 151).

chce stať filozofom bez názoru na existenciu poznania, prípadne agnostikom tvrdiacim, že žiadne poznanie neexistuje, tak *musí* poznanie chápať inak, nie ako zdôvodnené pravdivé presvedčenie“ (Taliga 2012, 423). Zároveň zdôrazňuje, že v jeho chápaní zdôvodňovanie *nie je* totožné s argumentovaním, a teda odmietnutie zdôvodnenia pre neho nepredstavuje odmietnutie argumentov a racionálnej diskusie: „To, čoho sa vzdávam, je možnosť a potreba uvádzania dobrých dôvodov či už za, alebo proti nejakým názorom, nie možnosť a potreba argumentácie“ (Taliga 2012, 424).

Chápanie zdôvodnenia u Taligu. Taligovo razantné a úplné odmietnutie zdôvodnenia môže ľahko naraziť na nepochopenie. Z laického hľadiska predsa platí, že to, čo v prirodzenom jazyku nazývame udávaním dôvodov (t. j. zdôvodňovaním), je bežnou, funkčnou a zrozumiteľnou aktivitou. Svedčí o tom jednoznačná zrozumiteľnosť otázky: „Aké dôvody máte na svoje tvrdenie (presvedčenie)?“, ako aj množstvo legitímnych odpovedí na ňu, ktoré si dokážeme predstaviť. Z tohto pohľadu predstavuje Taligov názor, že „[r]acionálna diskusia (...) nemôže z objektívnych príčin spočívať v udávaní dobrých dôvodov“ (Taliga 2012, 417), podivuhodný protiklad bežného (nefilozofického) chápania zdôvodnenia.

Ani na poli filozofie nemusí byť Taligovo stanovisko bezproblémové. Tu je však situácia komplikovanejšia a skôr, než sa pustíme do komentovania, je prezieravé vyjasniť si chápanie základného pojmu, o ktorom je reč – pojem *zdôvodnenia*. Nenarazil som na žiadne miesto, kde by Taliga explicitne uvádzal svoju definíciu zdôvodnenia, resp. dôvodov. Jeho chápanie zdôvodnenia je teda potrebné identifikovať v jeho iných vyjadreniach. Na tento účel nám posluží najmä Taligova stať (Taliga 2009), v ktorej si za hlavný predmet skúmania kladie práve otázku zdôvodnenia.⁸

V spomenutej stati Taliga preberá niekoľko možných spôsobov, ako podľa neho možno zdôvodniť tvrdenie, resp. presvedčenie. Vo výsledku o každom z preskúmaných spôsobov vyhlasuje, že je problematický, a teda vraj nemôže „asistovať pri zdôvodnení“. Stručne zhrniem Taligove závery: 1. Deduktívne argumenty sú kruhové v tom zmysle, že ich záver je obsiahnutý v premisách (tzv. chyba *petitio principii*), a teda samy osebe nemôžu slúžiť na zdôvodnenie svojho záveru. 2. Ak by sme chceli najskôr zdôvodniť premisy deduktívneho argumentu iným argumentom, tak by sme sa zaplietli do nekonečného regresu zdôvodňovania, pretože ku každej použitej premise by sme najprv potrebovali iný argument, ktorý by ju zdôvodňoval. 3. Metóda *reductio ad absurdum* vedie k zisteniu, že nie všetky premisy môžu byť súčasne pravdivé, no nehovorí, ktoré premisy sú zdôvodnené. 4. Zdôvodňujúca metóda „priamej verifikácie“ podľa Taligu vedie k neprípustnému relativizovaniu pravdy a poznania vzhľadom na konkrétny subjekt, ktorý verifikáciu vykonáva, a teda je nelegitímna. Z uvedeného Taliga uzatvára, že „[p]re zmysluplné poznávanie sveta okolo nás (...) nie je zdôvodňovanie poznania ani žiadúce, ani potrebné a ani možné“ (Taliga 2009, 372), a preto: „Zdôvodňovanie (...) nehrá pri poznávaní (a to ani

---

⁸ Preskúmanie uvedenej state nech je vyvrátením Taligovho obvinenia, podľa ktorého na túto stať „odkazujú aj Nuhliček so Szapuovou, avšak bez toho, aby vôbec reflektovali jej obsah“ (Taliga 2012, 424).

vedeckom) žiadnu úlohu“ (Taliga 2009, 371).

Chcem obhajovať domnienku, že zdôvodnenie v Taligovom chápaní a nezávislý *dôkaz pravdivosti* daného tvrdenia, resp. presvedčenia sú ekvivalentné. Taliga to síce takto nikde explicitne neuvádza, ale nazdávam sa, že v prospech mojej domnienky existuje uňho dostatok textovej evidencie. Uvedomujem si, že tým Taligovi prisudzujem pomerne excentrické (a ako uvidíme ďalej, aj problémové) chápanie zdôvodnenia, ktoré nezapadá medzi názorové prúdy rozšírené v súčasnosti. Ako sa však pokúsím preukázať, moja domnienka umiestňuje viaceré Taligove vyjadrenia do svetla, v ktorom sú zrozumiteľné a dávajú jasný zmysel. (To sa často o nich nedá povedať, keď ich nachádzame roztrúsené v Taligových textoch.)

Všimnime si najskôr konkrétne Taligove vyjadrenia: „[Z]dôvodnenie či už pravdivosti, alebo nepravdivosti poznatkov je nemožné“ (Taliga 2009, 354). „Konštrukcia deduktívnych argumentov za účelom zdôvodnenia pravdivosti ich záverov je tak úplne zbytočná“ (Taliga 2009, 357). „[P]ravdivosť záveru deduktívne platného argumentu nie je zdôvodnená, pokiaľ nie je zdôvodnená pravdivosť jeho premís“ (Taliga 2009, 357). A mohli by sme pokračovať. To, čo nás momentálne zaujíma, nie je kontext, v akom sú tieto tvrdenia vypovedané, ani názory, ktoré vyjadrujú. Namiesto toho chcem upriamiť pozornosť na jeden podstatný predpoklad, ktorý sa v uvedených Taligových tvrdeniach evidentne manifestuje: Predmetom zdôvodnenia, teda tým, čo zdôvodňujeme, je v Taligovom ponímaní *pravdivosť* tvrdení, poznatkov či presvedčení.⁹

Ako máme chápať zdôvodnenie pravdivosti? Aká je zdôvodnená pravdivosť? Môžeme predpokladať, že zdôvodnenie v tomto ponímaní predstavuje nejaký druh podpory v prospech pravdivosti presvedčení. Taliga takúto domnienku nevyvracia – naopak, vo svojom texte odhaľuje až prekvapivo silné chápanie tejto podpory. Ešte raz si všimnime jeho vyjadrenia (opäť nás nezaujíma ich konkrétny kontext ani obsah, ale to, čo tieto vyjadrenia manifestujú): „Dôkaz (zdôvodnenie) nemôže byť kritikou a kritika nemôže byť dôkazom (zdôvodnením)“ (Taliga 2009, 359). „[Ú]lohou kritických argumentov nie je dokazovať či zdôvodňovať, a to ani nepravdivosť premís, na kritiku ktorých slúžia“ (Taliga 2009, 361). „[L]ogika je nástrojom kritiky, nie dôkazu či zdôvodňovania“ (Taliga 2009, 361). Uvedené vyjadrenia naznačujú, že pod spomenutou podporou pravdivosti má Taliga zrejme na mysli *dôkaz* pravdivosti – zdôvodňovanie teda zrejme chápe ako dokazovanie (preukazovanie), že dané tvrdenie, resp. presvedčenie je pravdivé. V súlade s týmto predpokladom prezrádza, že zdôvodnenie poníma ako určitú procedúru, ktorá nám pomáha rozhodnúť o pravdivosti skúmaných tvrdení, resp. presvedčení.¹⁰

⁹ Podľa klasickej tripartitnej definície poznania sú pravdivosť a zdôvodnenosť presvedčenia dve samostatné, navzájom nezávislé podmienky. Zdôvodnenie *pravdivosti* poznatkov je teda niečím, čo protirečí litere tripartitnej definície, podľa ktorej zdôvodňujeme samotné presvedčenia, a nie ich pravdivosť. Kvôli férovosti treba dodať, že Taliga sa otvorene vzdáva chápania poznania cez prizmu tripartitnej definície.

¹⁰ Napríklad na margo možného zdôvodnenia pomocou priamej verifikácie poznamenáva: „Vynára sa tak otázka, či vôbec existujú nejaké *procedúry*, ktoré by nám mohli pomôcť *pri rozhodovaní o (ne)pravdivosti* výrokov“ (Taliga 2009, 363; kurzíva M. N.). Inde hovorí, že „úloha, ktorú by mohlo

Verím, že predložená textová evidencia je dostatočná na podporu mojej domnienky, podľa ktorej Taliga chápe zdôvodnenie ako (nezávislý) dôkaz pravdivosti presvedčení, resp. tvrdení. Táto domnienka predstavuje kľúč spomenutý v úvode, od ktorého si sľubujem vyjasnenie rôznych názorových nezhôd i doposiaľ ťažko zrozumiteľných pasáží v Taligových prácach. Sekundárnu evidenciu v jej prospech, rozpracovanú v nasledujúcej časti, predstavuje zrozumiteľnosť a zmyslupnosť rôznych Taligových vyjadrení (aj tých, čo sa bezprostredne zdôvodnenia netýkajú), ak na ne nahliadame cez prizmu tejto domnienky.¹¹

Pojem zdôvodnenia ako kľúč k porozumeniu Taligovi. Pozrime sa ešte raz na Taligovu stať (2009) a všimnime si, že navrhnuté chápanie zdôvodnenia ako dôkazu pravdivosti nielen že neprotirečí Taligovým vyjadreniam, ale umiestňuje ich do kontextu, v ktorom dávajú jasný zmysel. Vo svetle môjho návrhu opätovne prejdem jednotlivé body Taligovej argumentácie v tejto stati, pričom každý z nich preformulujem z hľadiska môjho návrhu, vďaka čomu, ako verím, sa stanú zrozumiteľnejšími. 1. *Ad petitio principii*: Samotný deduktívny argument nemôže slúžiť ako *dôkaz pravdivosti* svojho záveru. 2. Ad nekonečný regres: Do nekonečného regrese sa zapletieme, ak sa pokúsime najskôr *dokázať pravdivosť* premis deduktívneho argumentu, pretože potom budeme ku každej použitej premise najprv potrebovať iný argument, ktorý bude slúžiť ako dôkaz jej pravdivosti. 3. *Ad reductio ad absurdum*: Zistenie, že všetky premisy nemôžu byť súčasne pravdivé, nemôže pomôcť pri *dôkaze pravdivosti* ani jednej z nich. 4. Ad priama verifikácia: Predpokladať, že zmyslové pozorovanie môže poskytnúť *dôkaz pravdivosti* pozorovaného, je neprípustným relativizovaním a subjektivizovaním pravdy. Taliga potvrdzuje to, že zdôvodnenie pomocou pozorovania je v jeho ponímaní nepodareným pokusom o dôkaz pravdivosti pomocou pozorovania, aj nasledovným komentárom: „Tí, ktorí považujú za pravdivé to, čo je možné zdôvodniť priamym pozorovaním či priamou verifikáciou, tak degradujú pravdu na nespoľahlivosť zmyslového vnímania či experimentov“ (Taliga 2009, 364).

V citovanej stati Taliga uvádza tiež delenie na dostatočné (definitívne, konečné) zdôvodnenie a čiastočné (parciálne, pravdepodobnostné) zdôvodnenie, t. j. zdôvodnenie s pravdepodobnosťou vyššou ako 50 % (pozri Taliga 2009, 353). Aj toto delenie je zrozumiteľné vo svetle chápania zdôvodnenia ako dôkazu pravdivosti: „definitívne zdôvodnenie“ môžeme chápať ako kompletný dôkaz pravdivosti daného výroku, zatiaľ čo pod „čiastočným zdôvodnením“ si môžeme predstaviť určitú podporu daného tvrdenia či presvedčenia, ktorá zvyšuje pravdepodobnosť, že je pravdivé (aj keď táto podpora nie je priamo dôkazom jeho pravdivosti).

Prednosťou mnou navrhovaného chápania zdôvodnenia ako dôkazu pravdivosti nie

---

plniť čiastočné zdôvodnenie skúmanej hypotézy *pri rozhodovaní o jej pravdivosti*, sa stáva záhadou“ (Taliga 2009, 368; kurzíva M. N.).

¹¹ Nech čitateľa nemätie, že vo viacerých citátoch uvedených v tejto časti Taliga vystupuje *proti* zdôvodneniu. Mojm prvotným cieľom je tu zistiť, čo Taliga chápe pod zdôvodnením bez ohľadu na to, aký postoj k nemu zaujíma.

je iba vyjasnenie Taligových poznámok týkajúcich sa samotného zdôvodnenia. Nemenej dôležité je to, že pomocou spomenutého chápania sa dajú objasniť aj iné Taligove vyjadrenia, týkajúce sa rôznych iných epistemologických tém, ktoré sa (aspoň na prvý pohľad) mohli zdať záhadné alebo protirečiacie zaužívaným spôsobom epistemologického uvažovania. Budem to ilustrovať predovšetkým na Taligových vyjadreniach vzťahujúcich sa na problém skepticizmu a na tripartitnú definíciu poznania.

Vo svetle môjho návrhu je pochopiteľné, prečo Taliga úplne odmieta požiadavku zdôvodnenia presvedčení: Podávanie nezávislých *dôkazov pravdivosti* všetkých presvedčení, ktoré majú ambíciu byť poznaním, môže byť skutočne problematické. V tejto súvislosti dáva zmysel aj jeho už spomenuté konštatovanie: „Takmer ani jeden súčasný filozof (...) neverí, že poznanie je čosi, čo je úplne (t. j. definitívne) zdôvodnené“ (Taliga 2010, 695). Taliga ide až tak ďaleko, že odmieta celú tripartitnú definíciu poznania, pokiaľ obsahuje podmienku zdôvodnenia: „Ak totiž budete vyžadovať zdôvodniteľnosť poznania, nedopracujete sa k žiadnemu poznaniu“ (Taliga 2009, 354). Naznačuje, že podľa neho „je vedenie niečím, čo *nesplňa* podmienku zdôvodnenia. Namietat' však, že *práve preto* to nemôže byť vedením, znamená byť slepým otrokom doktríny justifikacionizmu“ (Taliga 2012, 420), teda názoru, podľa ktorého poznanie vyžaduje zdôvodnenie.

Taliga sa pokúša vyhnúť problémom spojeným so zdôvodnením, ale pritom chce zachovať možnosť poznania: Formuluje epistemologickú pozíciu, ktorú som vyššie nazval „poznanie bez zdôvodnenia“. Stále však zostáva záhadou, prečo Taliga túto pozíciu označuje ako *skepticizmus*. Pripomeňme si citát: „Skeptik je filozof zastávajúci epistemologickú tézu, podľa ktorej disponujeme poznaním, no nedisponujeme žiadnymi dobrými dôvodmi v prospech pravdivosti poznania“ (Taliga 2010, 696). Ako sa zdá, Taligov skeptik vlastne tvrdí, že máme poznanie, ale podať dôkaz jeho pravdivosti je nemožné.¹² Nenarazil som na žiadne vysvetlenie, prečo Taliga takto vymedzenú pozíciu bez okolov spája s výrazom „skepticizmus“, hoci jej očividne nezodpovedá ani skepticizmus, ktorý nájdeme v dejinách filozofie, ani skepticizmus, ktorý je v prevládajúcej miere predmetom súčasných epistemologických diskusií. Navyše, ako som už upozornil, pozícia „poznanie bez zdôvodnenia“ sa objavovala skôr ako protiskeptická stratégia – aj preto je jej označovanie ako skepticizmu kuriózne.

Taliga k tomu poznamenáva len toľko, že podľa neho sa na označenie tejto pozície hodí iba termín *skeptik* (pozri Taliga 2010, 696), a dodáva: „Nepoznám nijaké iné *adekvátne* vymedzenie skepticizmu, aspoň pokiaľ má ísť o logicky konzistentný epistemologický smer“ (Taliga 2010, 696).¹³ Skepticizmus, ktorý formuluje, umiestňuje mimo kon-

---

¹² Aj Démuth, ktorý komentuje Taligovo vymedzenie skepticizmu, jednoznačne chápe dôvody v Taligovom podaní ako *prostriedky na dokázanie pravdy*: „Uvedené vymedzenie, ak mu správne rozumiem, hovorí predovšetkým to, že skeptik je filozof, ktorý verí v existenciu pravdy, avšak uvedomuje si, že na jej dokázanie nemá žiadne (ani dostatočné) prostriedky – dôvody“ (Démuth 2012, 142).

¹³ Na rozdiel od Taligu, ja a Szapuová nepovažujeme skepticizmus za „logicky konzistentný epistemologický smer“, ale ako skeptickú označujeme každú argumentáciu, ktorej cieľom je spochybnenie poznania, pričom rôzne typy skeptických argumentov môžu vychádzať z odlišných filozofických východísk a na dosiahnutie svojho cieľa môžu využívať odlišné stratégie (pozri Nuhliček, Szapuová 2012, 148-149).

textu tripartitnej definície poznania – hovorí, že skeptik priam „*musí* poznanie chápať inak, nie ako zdôvodnené pravdivé presvedčenie“ (Taliga 2012, 423). Na margo chápania skepticizmu, obhajovaného mnou a Szapuovou v (2012) Taliga uvádza, že podľa jeho názoru si mylíme skepticizmus s agnosticizmom. Tvrdí, že jeho chápanie skepticizmu „umožňuje odlíšiť skeptika od agnostika, čo sa však už nedá povedať o „skeptícizme“, ktorý je vykreslený [u Nuhlička a Szapuovej]“ (Taliga 2012, 421). Pretože „téza, podľa ktorej vôbec nič nevieme, je tézou agnosticizmu, nie skepticizmu“ (Taliga 2012, 422).¹⁴

Nazdávam sa, že bolo povedané dost, aby sme presvedčivo obhájili názor, že u Taligu je zdôvodnenie presvedčení, resp. tvrdení ekvivalentné s dôkazom ich pravdivosti. Ak Taliga číta tripartitnú definíciu poznania ako vyžadujúcu presvedčenie, pravdivosť, a ešte aj *dôkaz pravdivosti*, tak nečudo, že ju odmieta s komentárom, že ide o premrštené požiadavky na poznanie. Sám sa hlási k pozícii „poznanie bez zdôvodnenia“, teda k pozícii umožňujúcej poznanie aj bez disponovania dôkazom pravdivosti každého poznatku (hoci svoju pozíciu zahmlieva tým, že ju z neznámych príčin nazýva skepticizmom). Neviem, čo Taligu motivovalo k tomu, aby si pod zdôvodnením predstavil dôkaz pravdivosti, ale dve veci sa mi vidia jasné: 1. Takéto chápanie sa vinie jeho prácami a pokiaľ ho máme na zreteli, tak nám umožňuje porozumieť viacerým jeho tvrdeniam; 2. Takéto chápanie zdôvodnenia je nielen neobyčajné, ale aj problematické, ako sa pokúsím ukázať v nasledujúcej časti.

Neplodnosť Taligovho chápania zdôvodnenia. Zdá sa, že Taliga chápe zdôvodnenie presvedčenia, resp. tvrdenia ako poskytnutie (nezávislého) dôkazu jeho pravdivosti a dôvod chápe ako takýto dôkaz. Ak je to tak, jednoznačne sa tým vymyká rôznym chápaniam zdôvodnenia, ktoré v rámci (analytickej) epistemológie patria medzi pertraktované alebo majú nezanedbateľnú skupinu prívržencov. V tejto časti priblížim základné a v súčasnosti najrozšírenejšie chápania zdôvodnenia a skonfrontujem ich s Taligovým chápaním.

„Tradične“ sa pod zdôvodnením chápala (a chápe) náležitosť, primeranosť presvedčenia z *hľadiska subjektu*. Dôvodom je v tomto zmysle čokoľvek, čo na subjektívnej rovine „opravňuje“ jednotlivca zastávať dané presvedčenie; je odpoveďou na otázku „*Na základe čoho je subjekt presvedčený?*“ Rôzni autori používajú pre túto vlastnosť presvedčení rôzne označenia¹⁵ – no zhodujú sa v tom, že takéto chápanie je v súlade s tým, ako v prirodzenom jazyku používame výrazy „dôvod“ a „zdôvodnenie“, t. j. že kopíruje bežné epistemické intuície týkajúce sa používania týchto výrazov.¹⁶ Takto chápaný dôvod v žiad-

---

¹⁴ Taliga akoby hľadal také vymedzenie skepticizmu, ktoré by umožňovalo existenciu skepticizmu ako „logicky konzistentného epistemologického smeru“ bez toho, aby sa významovo prekrýval s inými „-izmami“, vyskytujúcimi sa v oblasti epistemológie. Ako som už uviedol, spolu so Szapuovou si myslíme, že skepticizmus *nie je* logicky konzistentný smer a ani nie je nevyhnutné, aby sa ho filozofi snažili zo skepticizmu urobiť.

¹⁵ Napríklad Ayer uvádza „právo byť si istý“ (pozri Ayer 1956, 35), Lehrer zase hovorí o akceptačnom systéme presvedčení konkrétneho subjektu (pozri Lehrer 1999).

¹⁶ Bežné epistemické intuície vymedzujú správne použitie epistemických pojmov z hľadiska prirodzeného jazyka.

nom prípade *nezodpovedá dôkazu pravdivosti* presvedčenia, ale zodpovedá niečomu, na čom je presvedčenie konkrétneho subjektu založené, postavené. „Objektívnu náležitosť“ presvedčení v tomto ponímaní (v rámci definície poznania) zabezpečuje podmienka pravdivosti (ako, to teraz nie je predmetom nášho záujmu); naproti tomu zdôvodnenie plní úlohu „subjektívnej náležitosti“ presvedčení. Existencia nejakého primeraného dôvodu, na základe ktorého je konkrétny subjekt presvedčený o danej veci, je totiž podľa bežných epistemických intuícii podmienkou uznania tohto presvedčenia za vedenie.¹⁷ Kritici možno budú namietat', že subjektívne chápané zdôvodnenie nemá nič spoločné s pravdivosťou presvedčení – to je však v tomto podaní zámer: Zdôvodnenie predstavuje podmienku poznania, ktorá je nezávislá od otázky pravdivosti presvedčení a vzhľadom na subjekt výhradne interná – z toho pramení označenie *internalizmus*, ktoré sa udomácnilo pre takéto chápanie zdôvodnenia. V protiklade k tomu pravdivosť predstavuje objektívnu, vzhľadom na subjekt externú podmienku poznania.¹⁸ Chápanie zdôvodnenia, ktoré predpokladám u Taligu, je teda v jasnom nesúlade s predostretým „tradičným“, internalistickým chápaním zdôvodnenia.

Taliga, ako sa zdá, rozumie tripartitnej definícii poznania tak, že kladie dve podmienky, ktoré sú externé vzhľadom na subjekt: pravdivosť a zdôvodnenie (dôkaz) pravdivosti. Existujú koncepcie, ktoré uvažujú o zdôvodnení ako o externej podmienke poznania; takéto koncepcie sa nazývajú *externalistické* (v protiklade k internalistickým). Lenže ani so známymi externalistickými koncepciami nemá ponímanie zdôvodnenia, ktoré pripisujem Taligovi, veľa spoločného. Externalisti chápu zdôvodnenie ako splnenie určitej objektívnej charakteristiky presvedčenia, odlišnej od jeho pravdivosti a týkajúcej sa spravidla jeho pôvodu, vďaka ktorej má zdôvodnené presvedčenie sklon byť pravdivé. Existuje niekoľko typických návrhov spomenutej objektívnej charakteristiky: napríklad „správna“ kauzálna história presvedčenia (pozri Goldman 2002) alebo pôvod presvedčenia v spoľahlivej kognitívnej schopnosti (pozri Goldman 2008). Ani externalisti však neopúšťajú predpoklad, že predmetom zdôvodnenia je samotné presvedčenie, a nie jeho pravdivosť (ako u Taligu). Zdôvodnené presvedčenie je podľa nich presvedčenie, ktoré nadobúda sklon byť pravdivé, ako som už uviedol, na základe svojho *pôvodu*. Taliga však o ničom takom nehovorí a ani externalisti sa neodvolávajú na zdôvodňovanie chápané ako poskytovanie dôkazov pravdivosti presvedčení. Preto sa nazdávam, že Taligu nemožno zaradiť ani do externalistického tábora.

---

¹⁷ Ak by bol niekto o niečom presvedčený, hoci aj zhodou okolností, pravdivo, ale nebolo by známe, na základe čoho nadobudol takéto presvedčenie, zrejme by sme sa zdráhali uznať, že to, o čom je presvedčený, aj *vie*. V tejto súvislosti uvádza Ayer fiktívny príklad: Predstavme si, že človek, ktorý prejde popod opretý rebrík, uverí, že ho postihne nešťastie. Ak ho potom nešťastie skutočne postihne, naše epistemické intuície nám nedovolia uznať, že daný človek *vedel*, že ho postihne nešťastie. Je to preto, lebo jeho presvedčenie očividne nebolo subjektívne náležité, t. j. nebola splnená podmienka zdôvodnenia (pozri Ayer 1956, 29).

¹⁸ „Interné vzhľadom na subjekt“ znamená, voľne povedané, nachádzajúce sa v rámci kognitívnej perspektívy subjektu, kognitívne subjektu prístupné. „Externé vzhľadom na subjekt“ je to, čo nie je interné vzhľadom na subjekt.

Internalistické chápanie zdôvodnenia je historicky staršie, dlho bolo jediným akceptovaným chápaním zdôvodnenia a dodnes platí, že ak nie je uvedené inak, mnohí filozofi majú tendenciu automaticky chápať zdôvodnenie v tomto duchu. Keďže Taliga v článku (Taliga 2010), na ktorý sme spolu so Szapuovou reagovali, neupozornil na svoje špecifické chápanie zdôvodnenia, pokúsili sme sa pozrieť na túto tému cez spomenutú „štandardnú“ prizmu, čoho dôsledkom bol vznik rôznych nedorozumení. Tie sa manifestovali najmä v otázke vzťahu medzi zdôvodňovaním a argumentovaním. Taliga sa pristavuje „pri podozrení [jednak Démutha a jednak Nuhlička a Szapuovej], že dôsledné odmietnutie dobrých dôvodov (resp. zdôvodnenia) musí viesť k rezignácii, či dokonca k znemožneniu používania rozumu a argumentov“ (Taliga 2012, 417). Takéto podozrenie rozhodne odmieta a vo svetle môjho návrhu nie je ťažké porozumieť, prečo: Keďže sa pokúšame o zdôvodniť, t. j. dokázať pravdivosť presvedčení, nemá to nič spoločné s otázkou potreby alebo možnosti argumentovania. Taliga preto nerozumie a bráni sa výčitke, že odmietnutím zdôvodnenia údajne odmieta aj možnosť argumentovania. V jeho ponímaní majú argumenty slúžiť na iné účely, nie na zdôvodňovanie: „[J]e načase, aby skončili reči o argumentoch ako nástrojoch zdôvodňovania a aby sa začalo premýšľať o iných úlohách, ktoré by mohli plniť“ (Taliga 2012, 424).¹⁹

Predpokladané chápanie zdôvodňovania ako dokazovania pravdivosti umožňuje porozumieť aj Taligovým vyjadreniam o tom, čo nasleduje po jeho odmietnutí zdôvodnenia: „Ďalším potrebným krokom by preto malo byť vysvetlenie toho, ako skeptik kontroluje (nie zdôvodňuje) pravdivostné hodnoty svojich presvedčení“ (Taliga 2010, 704). Taliga tu podľa všetkého podotýka, že po odmietnutí zdôvodňovania, teda dokazovania pravdivosti presvedčení, by mal skeptik (t. j. filozof zastávajúci tézu „poznatie bez zdôvodnenia“) nájsť nejaký spôsob, ako môže nadobúdať informácie o tom, ktoré jeho presvedčenia sú pravdivé, a ktoré sú nepravdivé. Tento spôsob však nemôže spočívať v ich zdôvodňovaní (chápanom podľa Taligu): „V tomto kontexte by malo byť už zrejmé, prečo „kontrolovanie platnosti“ výrokov (teórií a pod.) *nie je* preukazovaním a ani zdôvodňovaním ich platnosti“ (Taliga 2012, 419). Verím, že po mojom rozbere Taligovho chápania zdôvodnenia sú citované slová zrejme už aj čitateľovi.

Vráťme sa k našej hlavnej myšlienke: Chápanie zdôvodnenia, ktoré pripisujem Taligovi, nezodpovedá ani jednému zo súčasných diskutovaných prúdov v rámci problematiky zdôvodnenia, a je teda okrajovým názorom. Okrajovosť názoru, nech je akokoľvek

---

¹⁹ Argument vo filozofii môže vystupovať v dvojakej úlohe: 1. ako dôkaz tvrdenia v zmysle logického vyplývania z premís; 2. ako zdôvodnenie tvrdenia v zmysle pripojenia epistemicky podporných tvrdení. Nenašiel som na mieste, kde by si Taliga tento rozdiel explicitne všimol, čím sťažuje čitateľovo porozumenie; v jeho textoch sa však ukazuje, že zatiaľ čo prvú úlohu argumentovania uznáva, druhú odmieta. Pod dôvodmi, ktoré tvoria zdôvodnenie, bežne rozumieme podstatne viac než len argumenty; argumenty sú podmnožinou dôvodov (podľa bežných epistemických intuícii môžu ako dôvody slúžiť napríklad aj percepcie, spomienky, svedectvo iných ľudí a podobne). Taligov návrh na úplné odmietnutie dôvodov sme teda spolu so Szapuovou vnímali zároveň ako návrh na úplné odmietnutie argumentácie, proti čomu sme namietali ako proti neracionálnemu kroku a čo Taliga (zo svojho hľadiska) považoval v našom článku za nepochopiteľné.

extrémna, však, samozrejme, ešte nie je vyvrátením daného názoru či dôkazom proti nemu. Ak Taligovi vyčítam, že jeho chápanie zdôvodnenia je problémové, myslím tým predovšetkým to, že je neproduktívne a neplodné. Taliga totiž predostiera veľmi špecifické chápanie zdôvodnenia, ktoré trpí vážnymi nedostatkami, na čo koniec koncov upozorňuje aj sám Taliga (najmä v Taliga 2009), ktorý konzekventne uzatvára, že zdôvodnenie (v jeho vlastnom chápaní) je koncept, ktorý by mal byť prekonaný. Tým sa ale ukracuje o rôzne iné chápania zdôvodnenia (opísané vyššie), ktoré z neznámych dôvodov ignoruje, ale ktoré môžu byť potenciálne zaujímavé a prínosné a o ktorých prítlačivosti svedčia aj rozsiahle aktuálne prebiehajúce epistemologické diskusie. Netvrdím, že Taligovo chápanie zdôvodnenia je nesprávne preto, že je okrajové, a takisto netvrdím, že iné chápania zdôvodnenia sú správne preto, lebo sú viac diskutované. Poukazujem na to, že Taligova zámerná voľba excentrického problémového chápania zdôvodnenia a jeho bezprostredné odmietnutie bez akejkoľvek diskusie o iných možných chápaniach zdôvodnenia sa javí ako unáhlená a ťažko pochopiteľná.²⁰

S unáhleným odmietnutím zdôvodnenia je spojené podľa môjho názoru rovnako unáhlené odmietnutie tripartitnej definície poznania. Táto definícia kladie zdôvodnenie ako jednu z podmienok poznania, a teda keď Taliga odmieta zdôvodnenie, tak to môže znamenať buď to, že žiadne poznanie nemáme (čo Taliga isto nechce tvrdiť), alebo to, že tripartitná definícia je chybná a treba ju odmietnuť (k tomu Taliga smeruje). Nepochybnou prednosťou tripartitnej definície poznania je to, že dobre vystihuje bežné epistemické intuície súvisiace s poznaním, ktoré sa manifestujú v prirodzenom jazyku – preto dodnes pre mnohých filozofov predstavuje východisko uvažovania o poznaní. Pravda, pri filozofickom precizovaní podmienok, ktoré obsahuje, sa vynorili viaceré problémy, ktoré niektorých nakoniec odradili od zastávania tripartitnej definície poznania. V tomto by sme mohli vidieť zhodu s Taligovým postojom – ale nie je to celkom tak: Ak Taliga zavrhuje tripartitnú definíciu poznania len preto, že si (bez ďalšej diskusie) zvolil veľmi špecifické chápanie zdôvodnenia, ktoré vzápätí triumfálne spochybňuje a namiesto neho forsírue koncepciu „poznanie bez zdôvodnenia“ (pod označením skepticizmus!), tak sa mi to opäť javí ako unáhlené, ako aj mierne zmätočné. Celú vec ešte viac zahmlieva Taligovo priznanie, že „[n]ikdy nebolo mojou ambíciou poskytnúť novú definíciu poznania, pretože nepoznám nutné a dostatočné podmienky poznania“ (Taliga 2012, 423). Natíska sa otázka: Ak Taliga *nepozná* podmienky poznania, tak čo mu umožňuje tak horlivo obhajovať názor, že podmienka zdôvodnenia medzi ne nepatrí?

---

²⁰ Taliga (najmä v 2009) sa snaží preukázať, že zdôvodnenie je premrštená, nesplniteľná požiadavka – pripomeňme si, že podľa neho „[p]ri zmysluplnom poznávaní sveta okolo nás (...) nie je zdôvodňovanie poznania ani žiaduce, ani potrebné a ani možné“ (Taliga 2009, 372). No v intenciách chápania zdôvodnenia ako dôkazu pravdivosti je predsa možné formulovať obhájitelnú teóriu zdôvodnenia: Môžeme tvrdiť, že kritériám zdôvodnenia vyhovuje oblasť *analytických právd*, v prípade ktorých je zdôvodňovanie totožné s dokazovaním pravdivosti, a že všetko ostatné poznanie je nezdôvodnené. Takáto možnosť však nie je zaujímavá vzhľadom na to, že problém zdôvodniteľnosti poznania sa týka najmä zdôvodnenia empirických, neanalytických poznatkov. Za túto pripomienku ďakujem Františkovi Gahéroví a Mariane Szapuovej.

Záver. V žiadnom prípade nechcem Taligovi krivdiť a pripisovať mu také chápanie zdôvodnenia, ktoré sám nezastáva. Keďže však jasne neuvádza, aké chápanie zdôvodnenia zastáva, čitateľ je nútený hľadať toto chápanie prostredníctvom jeho iných vyjadrení. Ako som preukázal v tomto článku, mnohé v Taligových textoch nasvedčuje tomu, že mnou navrhnuté ponímanie zdôvodnenia ako dôkazu pravdivosti nie je v rozpore s jeho rôznymi vyjadreniami, ba čo viac, niektoré z nich umiestňuje do svetla, v ktorom dávajú jasný zmysel a spoločne tvoria jednoliatu myšlienkovú líniu. Pokiaľ Taliga rozumie pod zdôvodnením niečo iné, než čo hovorí môj návrh, nech mu je tento článok mementom, že jeho práca je možné bez protirečenia čítať tak, akoby môj návrh bol správny.

Literatúra

- AYER, A. J. (1956): *The Problem of Knowledge*. London: MacMillan.
- BOHLIN, H. (1997): *Groundless Knowledge. A Humean Solution to the Problem of Skepticism*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- DÉMUTH, A. (2009): *Poznanie, vedenie alebo interpretácia?* Pusté Úľany: Schola Philosophica.
- DÉMUTH, A. (2012): Môže skeptik skutočne pochybovať o všetkom? (Odpoveď M. Taligovi). *Filozofia*, 67 (2), 141-146.
- GOLDMAN, A. (2002): A Causal Theory of Knowing. In: HUEMER, M. (ed.): *Epistemology. Contemporary Readings*. London – New York: Routledge, 450-463.
- GOLDMAN, A. (2008): What Is Justified Belief? In: SOSA, E. – KIM, J. – FANTL, J. – MCGRATH, M. (eds.): *Epistemology. An Anthology*. Second Edition. Malden: Blackwell Publishing, 333-347.
- LEHRER, K. (1999): *Teória poznania*. Bratislava: Infopress.
- NUHLÍČEK, M., SZAPUOVÁ, M. (2012): Poznámky ku skepticizmu alebo Čo spochybňuje, a čo nespochybňuje skeptik. *Filozofia*, 67 (2), 147-159.
- SZAPUOVÁ, M. (2013): K podmienkam zmyslupnej filozofickej polemiky. *Filozofia*, 68 (2), 151-156.
- TALIGA, M. (2009): Nekonečný príbeh zdôvodňovania. *Filosofický časopis*, 57 (3), 353-374.
- TALIGA, M. (2010): Paradox skepticizmu? *Filozofia*, 65 (7), 695-705.
- TALIGA, M. (2012): Na čo sú dobré argumenty? (Odpoveď A. Démuthovi, M. Nuhličkovi a M. Szapuovej). *Filozofia*, 67 (5), 417-425.

Martin Nuhlíček
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
814 99 Bratislava 1
SR
e-mail: nuhlicек@fphil.uniba.sk